

POROVNÁNÍ ČESKÉHO A ŠPANĚLSKÉHO ZNAKOVÉHO JAZYKA Z HLEDISKA VYJADŘOVÁNÍ GRAMATICKÝCH KATEGORIÍ

Karolína Knížková

Sekce – PŘÍRODNÍ, HUMANITNÍ A SPOLEČENSKÉ VĚDY,

Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, 3. ročník

Bakalářský studijní program – Španělský jazyk se zaměřením na vzdělávání se sdruženým studiem programu Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání

Abstrakt: Práce se zabývá komparativní analýzou španělského a českého znakového jazyka. Práce se zaměřuje na porovnání čtyř vybraných gramatických kategorií, kterými jsou vyjádření času, stupňování přídavných jmen, tvoření plurálu a modalita. Cílem práce je identifikovat podobnosti a rozdíly v užívání těchto prvků v praktické komunikaci obou jazyků. Výzkum je postaven na analýze videozáznamů a praktické spolupráci s mluvčími z obou jazykových komunit. Výsledkem práce je pak potvrzení nebo vyvrácení stanovených předpokladů o tom, jak se oba jazyky při vyjadřování těchto kategorií liší.

Klíčová slova: český znakový jazyk, španělský znakový jazyk, vyjádření slovesného času, stupňování přídavných jmen, tvoření plurálu, modalita

1 Úvod

Tato práce se zabývá srovnáním španělského znakového jazyka (LSE – Lengua de Signos Española) a českého znakového jazyka (ČZJ).

Cílem je na konkrétních příkladech ukázat, jak tyto jazyky fungují v praxi a jaké specifické gramatické postupy používají. Tato práce se zaměřuje na přímé srovnání čtyř vybraných oblastí: vyjádření času, stupňování přídavných jmen, množné číslo a modalita.

Celý výzkum vychází z videozáznamů, které jsem získala od rodilých mluvčích z obou jazykových komunit.

Byly formulovány následující hypotézy, které vymezují očekávané rozdíly i shody mezi LSE a ČZJ.

V rámci tohoto výzkumu se předpokládá, že systém minulých časů bude v LSE vykazovat větší variabilitu než v ČZJ. Tento předpoklad vychází z toho, že mluvená španělština

disponuje bohatším a komplexnějším systémem minulých časů, což by se mohlo odrážet i v jejím znakovém ekvivalentu.

V oblasti gradace se očekává, že v obou jazycích bude převládat využívání nemanuálních prostředků, zejména mimiky a intenzity pohybu, nad samotnou změnou tvaru znaku.

Pokud jde o pluralitu, předpokládá se, že dominantním způsobem vyjádření v obou jazycích bude opakování znaku. Zároveň se očekává existence specifických a vzájemně odlišných lexikálních jednotek pro kvantifikátory „mnoho“ a „několik“.

Poslední hypotéza se zaměřuje na syntaktickou strukturu. Předpokládá se, že pozice modálního slovesa ve větě bude v obou jazycích odlišná.

2 Vymezení znakového jazyka

Znakový jazyk je ucelený komunikační systém. Skládá se z vizomotorických prostředků, tedy tvarů rukou, jejich polohy a pohybů, mimiky obličeje a polohy hlavy a horní části trupu. Používání mimiky a gestikulace znamená, že celé tělo musí vyjadřovat to, co by jinak slyšící člověk rozpoznal podle tónu hlasu. Znakový jazyk má vlastní slovní zásobu a gramatiku, která nepochází z mluveného jazyka. Umožňuje tak sofistikovanou komunikaci na úrovni verbálního jazyka. Stejně jako má každý národ svůj mluvený jazyk, existují i národní znakové jazyky (Okrouhlíková 2022, s. 267–268).

Ačkoli jsou znakové jazyky stejně platné jako mluvené jazyky, fungují jinak. Hlavní rozdíl spočívá v tom, že mluvené jazyky využívají zvuk a řadí slova do časové sekvence. Naproti tomu znakové jazyky využívají zrak a prostor kolem mluvčího. (Macurová 2018, s. 9–13).

Znakové jazyky mají tři specifické vlastnosti: simultánnost, prostorovost a ikoničnost. Simultánnost znamená, že mluvčí může vyjádřit několik informací najednou. Například jediným pohybem ruky a výrazem obličeje ukáže, co se stalo, jak se to stalo a kolik lidí bylo přítomno. Prostorovost zase umožňuje využívat prostor kolem těla pro gramatické účely. Mluvčí může v prostoru umístit osoby nebo věci, o kterých mluví, a poté se na ně jednoduše odkazovat. Posledním důležitým rysem je ikoničnost. Jedná se o určitou podobnost mezi znakem a tím, co znázorňuje. Tato vlastnost se nevyskytuje pouze ve slovní zásobě, ale také v gramatice. Dobrým příkladem jsou situace, kdy mluvčí přímo ukazuje rukama tvar předmětu nebo to, jak se pohybuje v prostoru (Macurová 2018, s. 12–14).

3 Metodologie

Praktická část výzkumu je založena na spolupráci se dvěma skupinami mluvčích znakového jazyka. Celkem se výzkumu zúčastnilo 14 neslyšících informantů, přičemž každá jazyková komunita byla zastoupena sedmi respondenty. Skupina sedmi španělských mluvčích představuje regionálně i profesně velmi heterogenní vzorek. Jsou zastoupeny jak odborníci, kteří se znakovému jazyku věnují na profesionální úrovni, tak i běžní uživatelé znakového jazyka. Vzorek sedmi mluvčích ČZJ tvoří lidé pocházející z Prahy a Středočeského kraje. Většinu této skupiny tvoří vysokoškolští studenti, které doplňují dvě již pracující ženy.

Základní výzkumnou metodou byl překlad předem zasláných vět z psaného jazyka (češtiny a španělštiny) do příslušného znakového jazyka. Věty byly navrženy tak, aby modelovaly konkrétní syntaktické a morfologické situace zaměřené na zkoumané gramatické kategorie. Všichni účastníci byli předem podrobně seznámeni s cílem práce a podepsali informovaný souhlas v češtině nebo španělštině. V něm byli ujištěni o dobrovolnosti, anonymitě a o tom, že videozáznamy budou použity výhradně pro účely této práce a nebudou šířeny třetím stranám. Sběr dat probíhal u obou jazykových skupin plně v online prostředí. Účastníkům byly zaslány připravené věty a ti následně pořídili a odeslali své videozáznamy. Každé video bylo nejprve posuzováno individuálně. Byly sledovány nejen samotné manuální znaky a jejich slovosled, ale zaměřila jsem se na dynamiku pohybu a na klíčové nemanuální komponenty, jako je mimika obličeje, pozice těla či pohyby hlavy. Následně bylo provedeno srovnání v rámci každého jazyka, aby se zjistilo, zda se mluvčí v dané kategorii shodují, nebo zda se objevují individuální rozdíly. Poslední fáze zahrnovala mezijazykové srovnání výsledků z ČZJ a LSE. Tento systematický postup umožnil jasně definovat shody a rozdíly obou jazyků.

4 Komparativní analýza vybraných gramatických kategorií

4.1 Vyjadřování slovesných časů

Jak v českém, tak ve španělském znakovém jazyce mluvčí využívají stejný základní princip, prostorovou časovou osu, která prochází tělem mluvčího. U obou jazyků platí, že minulost se ukazuje směrem za tělo a přítomnost nemá žádný specifický manuální znak, protože její platnost jednoduše vyplývá z aktuálního kontextu promluvy. Stejně tak pro vyjádření budoucnosti využívají obě komunity prostor před tělem mluvčího.

Mluvčí LSE umisťovali gramatický ukazatel času důsledně na samotný začátek větné struktury, tedy ještě před vyjádření subjektu a samotného děje. Původní předpoklad o vysoké variabilitě se potvrdil pouze částečně. Ukázalo se, že v LSE dochází k neutralizaci rozdílů

mezi minulým časem dokonavým (pretérito indefinido) a nedokonavým (pretérito imperfecto). Pro oba tyto významy mluvčí používali identický, univerzální ukazatel minulosti. Variabilita se však projevila při vyjadřování předminulého děje (pretérito perfecto), kde někteří informanti doplňovali na konec věty specifický znak „už“ („ya“).

V ČZJ funguje linearita vyjadřování času odlišně. Čeští mluvčí volili v porovnání s LSE opačný slovosled. Časový ukazatel neumísťovali na začátek věty, ale zařazovali ho až za vyjádřený subjekt.

Pokud se zaměříme na technické provedení znaku pro minulý čas, je v obou jazycích téměř totožné. V LSE se ukazuje dlaní směřující dozadu, přičemž ruka provádí několik pohybů vedle ucha směrem do prostoru za ramenem. V ČZJ obecná forma s tímto popisem zcela splývá, avšak analýza odhalila individuální odchylku. Zatímco většina českých informantů využívala pohyb ruky dozadu, jedna mluvčí ukázala odlišné provedení: položila ruku dlaní směřující vzhůru a prováděla pohyb nahoru a dolů hranou dominantní ruky nad ní.

U vyjádření budoucího času se naopak technická artikulace v obou systémech liší. V LSE se budoucnost ukazuje oběma rukama s dlaněmi směřujícími k tělu, přičemž jedna ruka vykoná pohyb dopředu od trupu. V ČZJ se naproti tomu znak provádí s otevřenou dlaní vedle brady, která směřuje přímo k obličejí a prsty ukazují dopředu, odkud ruka provádí pohyb přímo vpřed.

4.2 Gradace přídavných jmen

V českém znakovém jazyce se ukázalo, že pro vyjádření komparativu mluvčí standardně využívají prostor kolem sebe. Když chtějí porovnat dva objekty, nejprve je v prostoru kolem sebe vizuálně ukotví a samotné srovnání pak vyjádří přidáním znaku „více“, který umísťují až na samotný konec věty. Zásadní zjištění přinesla analýza třetího stupně v ČZJ. Zde se plně potvrdil předpoklad o naprosté dominanci nemanuálních prostředků. Čeští mluvčí pro vyjádření nejvyšší míry vlastnosti nepoužívají žádný dodatečný manuální znak, ale modifikují samotný základní znak vlastnosti. Ten provedou s extrémní intenzitou, výrazným zrychlením či zpevněním pohybu, což doprovázejí velmi silnou mimikou v obličejí (intenzivní pohled, specifické sevření rtů či svrštění čela). Superlativ v ČZJ má větnou strukturu stejnou jako pozitiv a rozdíl je vidět čistě v dynamice a výrazu.

Ve španělském znakovém jazyce funguje systém stupňování odlišně, a to hlavně z hlediska větné stavby. V případě komparativu mluvčí sice také nechávají původní tvar přídavného jména a doplňují ho kvantifikátorem, ale tento srovnávací znak neumísťují na konec věty jako v ČZJ. V LSE se tento prvek vkládá přímo doprostřed věty, kde funguje jako pojítka mezi

oběma porovnávanými objekty. Ještě výraznější rozdíl se objevil u superlativu. Na rozdíl od českých mluvčích se ti španělští nespolehají jen na mimiku a úpravu pohybu. LSE má pro třetí stupeň explicitní manuální znak, který mluvčí dávají na konec věty.

Při analýze praktické části se však v obou skupinách projevíly zajímavé individuální výjimky. V datech LSE se u jedné z mluvčích objevila odchylka v tom, že při srovnání prostorově neukotvovala objekty pomocí plochých dlaní směřujících dolů či nahoru jako ostatní, ale do prostoru dosazovala přímo konkrétní znaky pro podstatné jméno. V českém prostředí se zase u superlativu ukázal vliv mluveného jazyka. Jedna z informantů zcela opustila čistě nemanuální strategii a větu strukturovala doslovným překladem podle psané češtiny, přičemž do promluvy manuálně vložila znak pro sponové sloveso „je“. Jiný český mluvčí pak nejvyšší míru vlastnosti vyjádřil přidáním samostatného manuálního znaku „velký“ doprovázeného nafouknutím tváří, což představuje odlišný lexikální způsob gradace.

4.3 Vyjádření plurálu

Při analýze jednotného čísla se ukázalo, že mluvčí LSE důsledně používali manuální ukazatel jeden („un“), který ve větné struktuře umísťovali bezprostředně za příslušné podstatné jméno. Tento prvek funguje jako ukazatel singuláru. Naproti tomu v ČZJ je situace zcela odlišná. Čeští mluvčí singulár pomocí samostatného znaku v drtivé většině případů nevyjadřují. Význam jednotného čísla se odvozuje z celkového kontextu a z absence jakýchkoli plurálových indikátorů.

Výzkum potvrdil, že dominantním mechanismem plurálu v obou systémech je reduplikace znaku a jeho posun prostoru. Plurál se netvoří pouhým mechanickým přidáním kvantifikátoru k základnímu tvaru, ale dochází k vizuální modifikaci. Změna pohybu a prostorového uspořádání se dotýká jak samotných podstatných jmen, tak i doprovodných sloves.

Toto je vidět například u znaku „knihy“, kde se pohyb rozevírání dlaní se nerealizuje pouze jednou, ale opakuje se. Stejně tak u slovesa „položít“ není pohyb jednorázový, ale opakuje se po celé délce předloktí.

Rozdíl přinesla i lexikální analýza neurčitých kvantifikátorů „mnoho“ a „několik“. Původní předpoklad, že v obou jazycích budou existovat diferencované znaky pro oba tyto kvantifikátory, se potvrdil výhradně v českém znakovém jazyce. Mluvčí ČZJ vyjadřovali pojmy „mnoho“ a „několik“ pomocí dvou zcela odlišných znaků, které disponovaly odlišnou konfigurací rukou i trajektorií pohybu. Naopak u mluvčích španělského znakového jazyka byla zaznamenána lexikální neutralizace. Mluvčí LSE používali pro vyjádření obou těchto významových odstínů (tedy jak pro hodně, tak pro několik) jeden identický univerzální znak.

4.4 Modalita

Analýza modalit se zaměřovala na slovesa moci, muset, chtít a doporučení.

V ČZJ ukázala analýza videí naprosto jednotnou syntaktickou strukturu. Všichni čeští mluvčí bez výjimky umísťovali modální sloveso před významové. Zásadní strukturní specifika však byla vidět u negace. Český znakový jazyk pro vyjádření záporu u modálních sloves nevyužívá mechanické připojení univerzální záporné částice. Namísto toho disponuje systémem samostatných, specifických negativních znaků. Tyto záporné tvary (např. pro „nemuset“ nebo „nemoci“) se od svých kladných protějšků kompletně liší, a to jak trajektorií a typem pohybu ruky, tak orientací dlaně. Celá věta je navíc doprovázena výraznou nemanuální složkou, zejména přísnou mimikou obličeje a svraštělým obočím.

Ve španělském znakovém jazyce funguje větná stavba odlišně. Ukázalo se, že mluvčí LSE umísťují modální sloveso důsledně až na samotný konec věty, tedy za významové sloveso. Tento rys představuje výrazný rozdíl oproti ČZJ. V oblasti tvoření záporu vykazuje LSE v porovnání s českým systémem jinou strategii. Ve většině testovaných případů tvoří mluvčí LSE zápor tak, že nejprve provedou modální sloveso v jeho kladném tvaru a bezprostředně za něj připojí manuální gesto pro zápor „ne“ („no“). Jedinou výjimkou bylo sloveso „nemocť“ („no poder“), které jako jediné disponovalo svým vlastním, specifickým záporným znakem.

5 Závěr

Předložená práce přinesla komparativní vhled do gramatických systémů španělského a českého znakového jazyka. Prostřednictvím analýzy videozáznamů 14 informantů se podařilo popsat čtyři vybrané kategorie a vyhodnotit výzkumné předpoklady. Výsledky ukazují, že i přes společnou vizuálně-prostorovou podstatu vykazují oba jazyky v komunikaci strukturální odlišnosti.

Výzkum částečně vyvrátil původní předpoklad, že bohatství mluvené španělštiny v oblasti slovesných časů se odrazí i v LSE. Naopak se zjistila tendence k neutralizaci minulých časů (dokonavého a nedokonavého). Vliv mluveného jazyka se však v LSE projevil specificky u předminulého děje přidáním doprovodného znaku na konec věty.

Zásadní protiklad odhalila oblast gradace. Původní hypotéza o dominanci nemanuálních prostředků byla v případě LSE zcela vyvrácena. Zatímco ČZJ staví třetí stupeň přídavných jmen výhradně na nemanuálních prvcích, LSE přidává znak pro superlativ na konec věty. Praktická data navíc zachytila případy, kdy český mluvčí podléhal syntaxi psaného jazyka skrze vkládání sponového slovesa „je“.

V kategorii plurality se potvrdil předpoklad o využívání prostorové reduplikace u obou systémů, avšak hypotéza o shodné lexikální diferenciaci kvantifikátorů „mnoho“ a „několik“ byla vyvrácena. LSE vykazuje v tomto směru lexikální neutralizaci a oba významy vyjadřuje stejným znakem, na rozdíl od ČZJ, který oba pojmy striktně odděluje. Výzkum navíc zachytil tendenci mluvčích LSE u vyjádření jednotného čísla použít znak pro „jeden“ („un“), což v ČZJ nemá obdobu.

Poslední hypotéza zaměřená na modální slovesa se bezesbýtku potvrdila. Analýza prokázala protiklad. V ČZJ modální sloveso konzistentně předchází slovesu významovému, zatímco v LSE se přesouvá na absolutní konec větné struktury. V oblasti negace práce popsala kontrast mezi systémem ČZJ, který využívá samostatné záporné tvary a přístupem LSE, kde dochází k připojování univerzálního záporového znaku. Jedinou výjimku tvoří sloveso „nemoc“ („no poder“).

Závěrem lze konstatovat, že výzkum úspěšně naplnil své cíle. Práce prokazuje, že gramatické kategorie obou znakových jazyků fungují jako autonomní systémy s vlastní vnitřní logikou. Hlavní přínos práce spočívá v tom, že ukazuje, jak neslyšící lidé v obou zemích reálně mluví. Ukázalo se, že vedle oficiálních gramatických pravidel existují v běžné řeči přirozené rozdíly, které jsou často ovlivněny mluvenou češtinou nebo španělštinou. Tyto zjištěné rozdíly mohou skvěle posloužit jako základ pro další srovnávací výzkumy nebo jako praktická pomůcka pro výuku tlumočení vizuálně-prostorových jazyků.

6 Literatura

MACUROVÁ, Alena, ZBOŘILOVÁ, Radka et al., 2018. *Jazyky v komunikaci neslyšících: český znakový jazyk a čeština*. 1. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-3412-8.

OKROUHLÍKOVÁ, Lenka, 2022. K vývoji termínu český znakový jazyk. *Naše řeč*. **105**(5), 267–286. ISSN 0027-8203. Dostupné z: <https://kramerius.lib.cas.cz/uuid/uuid:6b13c940-4b9f-42bd-8114-d96d101611a6>